दूतास्त्रयोऽमात्यगणैः समैः पादार्द्धवर्जितैः ।
विन्यस्यार्थं कार्यवशात् शासनं न करोति यः ॥
मितार्थः कार्यमात्रोक्तौ न कुर्यादुत्तरोत्तरम् ।
यथोक्तवादी सन्देशहारको लेखहारकः ॥
तत्र दूतो व्रजन्नेव चिन्तयेदुत्तरोत्तरम् ।
वार्त्ताविशेषं भूयाय भ्राटिनिलङ्गवेशनि ॥
दूतो हि न लिखेत् किञ्चित् निर्गता विनि-
संशयम् ।
पृच्छ्यमानोऽपि न ब्रूयात् स्वामिनः कापि
वैशसम् ॥"
इति युक्तिकल्पतरुः ॥ * ॥
अथ दूते वर्णनीयानि । निजप्रभुतेजः श्रीविक्रमौ-
न्नत्यकरत्वाक्षम १ शत्रुक्षोभकरचेष्टा २ अधर्ष-
णीयता ३ दक्षता ४ निर्भयत्वम् ४ । इति कवि-
कल्पलता ॥ (वैद्यकोक्तदूतो यथा,—
"आतुरोपक्रमार्थन्तु दूतो याति भिषग्गृहे ।
तस्य परीक्षणं कार्यं येन संलक्ष्यते गदः ॥
खञ्जान्धमूकं बधिरञ्च वामनं
स्त्रियञ्च कुब्जं लघितञ्च जीर्णम् ।
श्रान्तं क्षुधार्त्तं श्रमितञ्च दीनं
शस्तं न वै वेदविदो वदन्ति ॥"
"यः कर्कशः क्रोधनपाशपाणि-
भिषग्विगर्हीकृतशौचतश्च ।
एते न शस्ताः प्रवदन्ति धीरा
दूता विकारं प्रतिवर्द्धयन्ति ॥
यः काष्ठहस्तोद्धतपाशपाणि-
स्तथातुरो दीनवचाहि रोदितः ।
प्रक्लिन्ननेत्रोगमनोत्सुकोऽपि
तर्ज्ज्ञा रुजार्त्तोऽशुभकारिदूतः ॥"
"नकुटहस्तोऽवश्य वक्रपादेन तिष्ठति ।
तस्मादाकुरुवादी यो न शस्तो वैद्यकर्म्मणि ॥
यथा गच्छति शीघ्रेण आविश्योत्थाय सुह्यति ।
पादौ प्रसार्य्य विशति मस्तके विन्यसेत् करम् ॥
भिनत्ति लोष्टकाष्ठञ्च लघं स्फोटयते क्वचित् ।
अथवा सृष्टते नार्शां स्तनं वा सृष्टते पुनः ॥
भूमिं लिखति पादेन रेखां वापि करोति यः ।
निद्रां वा कुरुते यस्तु स दूतोऽरिष्टकारकः ॥
यः श्वेतवस्त्रावृतपूर्णपाणिः
सन्पूर्णताम्रमुखः प्रशस्तः ।
द्विजस्तथा मागधकः सुशीलः
प्रज्ञाधिकश्चाश्रयते सुखाय ॥"
"आगतोऽदीर्घपूर्व्वोऽथ वरुणदिशमेशमाश्रित्य
शान्तो
दृष्ट्वा वैद्यं प्रहस्य प्रवदति निपुणं नातिनीचं
न चोच्चम् ।
उत्तिष्ठेति प्रसादं कुरु वचनमिदं सौख्यवार्त्तां
तनोति
शास्त्रैः सार्द्धं प्रकृष्टं सुखमगदहरं रोगिणां
वैद्यलाभम् ॥
पूर्व्वां दिशं समासाद्य प्रशान्तः शान्तया गिरा ।
वदन्ति वैद्यलाभाय रोगिणाञ्च सुखावहम् ॥
यश्चागतोऽप्रविष्टोऽपि श्लोकं वाथ सुभाषितम् ।
वदत शान्तया वाचा वैद्यलाभश्च शान्तये ॥
योऽभिवाद्यापि वैद्यस्य चेमं संपृच्छते पुनः ।
फलं ददाति पुण्यं वा रोगिणाञ्च सुखावहम् ॥
तस्य सौख्यं रुजां शान्तिस्तस्य दूता इदं विदुः ।
किमत्र बहुनोक्तेन रम्यो दूतः सुखावहः ॥"
इति हारीते द्वितीयस्थाने षष्ठेऽध्याये ॥)
दूतघ्नी, स्त्री, (दु उपतापे + भावे औणादिकक्तः ।
दीर्घश्च । दूतं उपतापं हन्तीति । हन + टक् ।
ङीप् ।) कदम्बपुष्पी । इति शब्दचन्द्रिका ॥
दूतिः, स्त्री, (दूयते नायकादिवार्त्ताहरणा-
दिनेति । दु + बाहुलकात् तिः दीर्घश्च । इत्यु-
ज्ज्वलदत्तः । ४।१७६ ।) दूती । इति शब्दरत्ना-
वली ॥ (यथा, रघुः । १८ । ५३ ।
"प्रतिज्ञातिरचनाभ्यो दूतिसन्दर्शिताभ्यः
समधिकतररूपाः शुद्धसन्तानकामैः ॥")
दूतिका, स्त्री, (दूतिरेव । स्वार्थे कन् । ततष्टाप् ।)
दूती । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, पञ्च-
तन्त्रे । १ । १७८ ।
"नमुको हुडुयुद्धेन वयं आषाढ़भूतिना ।
दूतिका परकार्य्येण चयो दोषाः स्वयं कृताः ॥")
दूती, स्त्री, (दूतिः । कृदिकादिति वा ङीष् ।)
सारिका । इति राजनिर्घण्टः ॥ दौत्यकर्म्मणि
नियुक्ता स्त्री । स्त्रीपुंसोः सन्देशप्रापिका । तत्-
पर्य्यायः । सञ्चारिका २ । इत्यमरः । २ । ६ ।
१७ ॥ दूतिः ३ दूतीका ४ दूतिका ५ । इति
शब्दरत्नावली ॥ (यथा, आर्य्यासप्तशत्याम् । २८० ।
"दयितप्रहितां दूतीमालम्ब्य करेण तमसि
गच्छन्ती ।
खेदच्युतस्तनाभिर्दूराद्गौराङ्गि ! दृश्यासि ॥")
दौत्यव्यापारपारङ्गमा । तस्याः संघट्टनविरह-
निवेदनादीनि कर्म्माणि । इति रसमञ्जरी ॥
(तद्भेदगुणा यथा, साहित्यदर्पणे । ३ । १२६-
१२७ ।
"दूत्यः सखी नटी दासी धात्रेयी प्रतिवेशिनी ।
बाला प्रव्रजिता कारुः शिल्पिन्याद्याः स्वयं
तथा ॥
कलाकौशलसुतसाधो भक्तिचित्तज्ञता स्मृतिः ।
माधुर्य्यं नर्म्मविज्ञानं वाग्मिता चेति तद्गुणाः ।
एता अपि यथौचित्याद्उत्तमाधममध्यमाः ॥")
दूतीका, स्त्री, दूती । इति शब्दरत्नावली ॥
दूत्यं, क्ली, (दूतस्य भावः कर्म्म वा । दूत + "दूत-
वणिग्भ्याञ्च ।" ५।१।१२६। इत्यस्येति वार्त्ति-
कोक्त्या यः । वैदिके तु "दूतस्य भागकर्म्मणी ।"
४ । ४ । १२० । इति यः ।) दूतकर्म्म । (यथा,
हरिवंशे । १०६ । ४१ ।
"वचनञ्च यथास्माभिर्दूत्ये नः क्षमाविग्रहे ॥"
तथा च ऋग्वेदे । १ । १६१ । १ ।
"किमीयते दूत्यम् ॥") दूतस्य भावः । इत्यमरः ।
२।८।१६ ॥ दूतस्वभावः । इति मेदिनी । ये,३२॥
दून:, त्रि, (ओ दू ङ य खेदे + क्तः । "ओदि-
तश्च ।" ८ । २ । ४५ । इति निष्ठातस्य नः ।
यद्वा, दु गतौ + क्तः । "दुस्योर्दीर्घश्च ।" इति
वार्त्तिकोक्त्या तस्य नः दीर्घश्च ।) अध्वादिना
श्रान्तः । इत्यमरः । ३ । १ । १०२ ॥ उपतप्तः ।
यथा, नैषधे । ३ । ६४ ।
"पित्तेन दूने रसने सितापि
तिक्तायते हंसकुलावतंस ! ॥"
दूरं, त्रि, (दुर्दुःखेनेयते प्राप्यते इति । दुर् +
इण् + "दुरीणो लोपश्च ।" उणां २ । २० । रक
धातोर्लोपश्च ।) अनिकटम् । असन्निकृष्टम् ।
तत्पर्य्यायः । विप्रकृष्टम् २ । इत्यमरः । ३ । १ ।
६८ ॥ अनासन्नम् ३ । इति शब्दरत्नावली ॥
(यथा, हितोपदेशे । १ । ४३ ।
"शरीरस्य गुणानाञ्च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥")
आके १ पराके २ पराचे ३ आरे ४ परा-
वतः ५ । इति पञ्च दूरनामानि । इति वैद्य-
निघण्टौ ३ अध्यायः ॥
दूरदर्शनः, पुं, (दूरेऽपि दर्शनं दृष्टिर्यस्य ।) गृध्रः ।
इति राजनिर्घण्टः ॥ (दुर्द्दर्शे, त्रि । यथा, भाग-
वते । १ । ११ । ८ ।
"अहो सनाथा भवता स्म यद्वयं
त्वेषिष्ठपानामपि दूरदर्शनम् ।
प्रेमस्मितस्निग्धनिरीक्षणाननं
पश्येम रूपं तव सर्व्वसौभगम् ॥")
दूरदर्शी, [न्] पुं, (दूरात् दूरमपि वा पश्यतीति ।
दृश् + णिनिः ।) पण्डितः । इत्यमरः । २।७।६॥
गृध्रः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ दीर्घदर्शके, त्रि ॥
दूरदृक्, [श्] पुं, (दूरं दूराद्वा पश्यतीति । दृश् +
क्विप् ।) पण्डितः । इति शब्दरत्नावली ॥ गृध्रः ।
इति हेमचन्द्रः । ४ । ४०१ ॥ दीर्घदर्शके, त्रि ॥
दूरमूलः, पुं, (दूरे असन्निकटे मूलं यस्य ।) सुञ्ज-
लक्षणम् । इति राजनिर्घण्टः ॥
दूरवेधी, [न्] त्रि, (वेधोऽस्त्यस्येति । इनिः ।
दूरात् वेधी ।) दूरात् लक्ष्यभेदकः । तत्पर्य्यायः ।
दूरापाती २ । इति हेमचन्द्रः । ३ । ४।३७ ॥
दूरेरितेक्षणः, त्रि, (दूरे ईरिते ईक्षणे यस्य ।)
केकरः । इति शब्दमाला ॥
दूर्य्यं, क्ली, (दूरे परित्याज्यम् । दूर + यत् ।) विष्ठा ।
इति शब्दरत्नावली ॥ (दूराय रोगदूरीकर-
णाय साधु इति यत् ।) शुण्ठी । इति राज-
निर्घण्टः ॥
दूर्व्वा, स्त्री, (दुर्व्यते दुर्व्यते वा । दुर्व्व हिंसायाम् +
अच् घञ् वा । "उपधायाञ्च ।" ८।२।७८ ।
इति दीर्घः ।) खनामख्यातघासः । तत्पर्य्यायः ।
शतपर्व्विका २ सहस्रवीर्य्या ३ भार्गवी ४ रुहा ५
अनन्ता ६ । इत्यमरः ।२।४।५५८॥ तिक्तपर्व्वा ७
दुर्म्मरा ८ । बहुवीर्य्या ९ हरिता १० हरि-
तालो ११ कच्छरुहा १२ ॥ शुक्लायाः पर्य्यायः ।
शतवीर्य्या १ गङ्गाली २ शुक्लाख्यः ३
गोलोमी ४ । इति जटाधरः ॥ शतपर्व्वा ५
सितदूर्व्वा ६ सिता ७ । इति रत्नमाला ॥ नन्दा ८
महावरा ९ । इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा,
महाभारते । ३ । ११० । १७ ।